

“Latviešu avīzes”. Visgarākais mūžs Latvijas presē

18. janvāris, 2012 Dainis Bušmanis

19. gadsimts Latvijā atnāca ar Kauguru zemnieku nemieriem (1802) un Napoleona armijas iebrukumu, dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē un Vidzemē (1817, 1819) un pirmā laikraksta iznākšanu dzimtajā valodā.

Tās bija “Latviešu Avīzes” (turpmāk – “LA”) Jelgavā, kuras savā pirmajā laidienā 1822. gada 5. janvārī solīja: ”Mēs gribam Latviešu zināšanas vairo, dažas ziņas no klātenes un tālenes atvezdami, dažu labu padomu dodami, dažas gudrības izpaudddami, ir brīžam pasmiedamies, ko labu mācīt un tā, cik spēdami, piepalīdzēdami pie arāju ļaužu prāta cilāšanas un labklāšanas (.). Latviešu tautu un Latviešu valodu no sirds mīļojam.”

Tas bija ne tikai pirmais laikraksts savā mēlē, bet arī tā mūžs – 93 (!) ziemvasaras – ir pats garākais visā Latvijas preses vēsturē. Un arī tā saturam bija savs racionāls kodols, lai gan to nodibināja un ilgu vadus vadīja vācu mācītāji un baroni. No viņu vidus nāca arī izdevuma pirmais redaktors.

Tas bija Kārlis Fridrihs Vatsons (1777 – 1826). Jelgavas akadēmiskās ģimnāzijas pasniedzēja dēls, izstudējis tieslietas Leipcigā un teoloģiju Getingenes universitātē Vācijā, 1803. gadā atgriezās dzimtenē un 23 gadus nostrādāja nelielajā Lestenes draudzē, kopš 1813. gada – arī Strutelē.

Mācītāja darbs bija tikai viena K. Watsona dzīves puse. Līdztekus kalpošanai Dievam viņš rosīgi piedalījās vietējā sabiedriskajā dzīvē un kļuva par vienu no pirmajiem latviešu tautas draugiem.

1816. gadā iznāca K. Watsona sastādītā “Lasāmā grāmata latviešu bērniem par labu sarakstīta”. Tas bija viņa pirmais vēl nedrošais solis pamattautas kultūras laukā. Bet jau tajā, domājot par zemnieku brīvīšanu Kurzemē, mācītājs rakstīja: “Ja zemniekiem brīvestība tiktu dota, tad visi taptu brīvi, gājēji un pirtnieki tāpat kā saimnieki.”

1817. gadā viņš Kurzemes vācu literatūras un mākslas biedrībā Jelgavā nolasīja referātu “Kas biedrībai darāms latviešu kultūras veicināšanai?”. Mācītājs ierosināja izdot laikrakstu latviešu valodā un paplašināt Kurzemes latviešu kalendāra literāro daļu. Arī viņš pats piedalījās šīs daļas veidošanā, sniedzot dabzinātniskus rakstus, daiļliteratūru un 1822. – 1823. gadā lietuviešu literatūras klasiķa Kristijona Donelaiša poēmas “Gadalaiki” tulkojuma fragmentus.

Kad minētajā biedrībā 1819. gadā dzīvi diskutēja par latviešu pārvācošanu, K. Vatsons savā priekšlasījumā aizrādīja, ka latviešu valoda ir bagāta un attīstīties spējīga. Kā liecinot prūšu liktenis, ar pārvācošanu nevar neko labu sasniegt, latvieši, kas aizgūtnēm mācās vācu valodu, to dara cerībā iekļūt kungu kārtā.

Katrs sākums ir grūts. Īpaši, ja tā ir jauna lieta, kāda bija “LA”. Turklāt K. Watsonam tas nebija maizes darbs, bet gan sava veida aizraušanās blakus galvenajam – sprediķiem un kristībām, kāzām un bērēm.

Vispirms informācija

Gados un pieredzē jaunais laikraksta vadītājs tomēr labi saprata, ka viens no pirmajiem preses uzdevumiem ir informēt lasītāju. Titullappusē parasti tika publicētas pavēles un rīkojumi, kas jāzina zemniekiem.

Nodaļās “Iekš Vāczemes avīzēm lasa” un “Krievu avīzēs” varēja uzzināt, ka Magdeburgas apkārtnē zibens iespēris baznīcas tornī, mūri sagāzušies un nosituši deviņus cilvēkus. Pie “englanderu zemes” plosījusies liela vētra, kas sadzinusi daudz kuģu sēklī. Daži nogrimuši. Nereti talkā tika ņemta reliģiskā didaktika: Ventā augšpus Rumbas, plūdu laikā septiņiem cilvēkiem pāri ceļoties, apgāžas laivas, visi izglābjas. Tas liecinot par Dieva visspēcību. Bija arī nozīmīgākas ziņas, piemēram, par tirdzniecību Rīgā 1823. gada aprīlī. Strūgas no Daugavas augšgala iebrukušas ar kaņepēm un eļļu, no jūras puses ienākuši 140 kuģi. Tie atveduši galvenokārt siļķes un sāli.

Jau K. Watsona redaktūras laikā avīzē parādījās pirmie plašākie materiāli. Redaktors pats 28 turpinājumos četru gadagājumu garumā publicēja apjomīgu aprakstu “Kurzeme” par novada teritorijas lielumu, zemes auglību un izmantojumu, iedzīvotājiem, pilsētām, administratīvo iedalījumu, pārvaldi utt.

Viņš uzsvēra, ka cilvēkam vispirms jāiepazīstas ar savu tuvāko apkārtni, savu dzimteni. Šo uzdevumu veica K. Watsona materiāls. To pašu sekmēja Birzgales–Lindes mācītāja Konrāda Šulca rakstu cikls “No Daugavas”, kur blakus nenozīmīgiem pačalojumiem atrodami arī mākslinieciskā apraksta iedīgļi – tēlojumi, piemēram, par plostošanu Daugavā. Kā sasien plostus, kā gatavo airus, kā krauj malku uz plostā un kā sākas brauciens pāri krācēm uz Rīgu.

Lai veicinātu jaunu skolu atvēršanu latviešu zemniekiem, “LA” vispirms publicē informāciju par tām, kas jau darbojas, cildinoši vārdi veltīti Drustu muižas skolai Vidzemē. Tās namu cēluši kungī, un tā darbojas kopš 1809. gada. Bērni, kas skolu beiguši, māca savus jaunākos brāļus un māsas. Ziņas par Drustu skolu pamudinājušas uz rakstīšanu arī kurzemniekus.

Zaļāsmuižas skolu uzcēluši paši zemnieki, paši arī uztur. Skolotājs māca arī krievu un vācu valodu. Kādā augstam baznīcas ierēdnim Vidzemes ģenerālsuperintendantam Kārlim Zontāgam adresētā vēstulē Kārlis Watsons raksta, ka “LA” uzdevums ir “darīt latvietim viņa tautu par nāciju, viņa skaisto valodu mīļu un dārgu, kā arī apkarot ģermānomāniju, jo, kas neciena savu tautību un valodu, ir pats nicināms”.

Patīkams pārsteigums ir 1827. gadā publicētais dzejolis “Latviešu valodai”, kura autors “Latvietis” cildina savu valodu kā skanīgu, derīgu un bagātu un vēršas pret pārvācošanas centieniem, kādus propagandēja vācu mācītāji.

Kad muļķīši, kad ģeķi daži rodas,

Kas tevi smād un noliek negudri, –

Puskoka lēcēji pēc nieku dodas,

Kad lepnaiss tīko tapt par vācieti,

Tad tomēr tevi gudra tauta godās;

Bez tevis nebūtu vairs latvieši!

Lai ņem – kad latvietis to teic – par ļaunu,

Kas tēvu tēviem kapā dara kaunu!

Dzejolis beidzas vārdiem:

Lai tauta manto svešu gudras ziņas,

Bet neatstāj no tēvu valodiņas.

Neparasti skanēja ne tikai šis publikācijas saturs, kurā nebija apjūsmota daba vai mīlestība, nedz cildināti kungi vai zemnieku “priecīgā” dzīve savā kārtā, bet arī paraksts “Latvietis”. Tā bija neparasta un izņēmuma parādība “Latviešu Avīzēs”.

Tās lappusēs visu laiku bija atrodama beletristika.

Pirmajos gados autori bija galvenokārt vācu mācītāji, tad 30. – 40. gados pārsvars jau bija latviešiem, kuri ieguva tribīni saviem darbiem. Laikrakstā publicējās Neredzīgais Indriķis, A. Leitāns, A. Līventāls, E. Dinsbergis u. c. Vēlāk viņiem pievienojās A. Saulietis un J. Janševskis, kas palīdzēja palielināt “Latviešu Avīžu” abonentu skaitu. Saprotams, ka arī daiļliteratūra ar retiem izņēmumiem kalpoja savu maizes tēvu interesēm. Laikraksta pastorāli didaktiskā līnija tomēr bija ieturēta ar racionālistiem raksturīgo labvēlīgo noskaņojumu pret zemniekiem un optimistisku ticību progresa uzvarai. Pat lauku korespondencēs K. Vatsons pamāca lasītājus: “Mēs negribam mūsu mīļo tēvzemi par Vāczemi taisīt; mēs gribam latvieši iekš tautas un valodas palikt.” Viņš izsmej vecākus, kas grib “savus bērņus par pusvāciešiem pataisīt”, un saka: “Iekām nāktos, ka šai zemē vācieši latviešu valodu runātu, nekā latviešiem būs vācu valodu uzņemt.”

Pēc K. Watsona nāves “LA” kļuva daudz bālāka, bet redaktora jaunlatviešu nīdēja mācītāja Rūdolfa Šulca laikā (1849–1866) izvērtās pēc būtības par vācu garīdzniecības izdevumu, kas apkaroja tieši tos mērķus, kurus tam bija nospraudis dibinātājs. Stāvoklis nedaudz mainījās tikai 19. gs. 70. – 80. gados, kad “LA” sāka rediģēt arī latvieši.

Informatīva rakstura materiālu skaits avīzē palielinājās ar 1901. gadu, kad “LA” sāka iznākt divas trīs reizes nedēļā, bet sevišķi ar 1913. gadu, kad tās kļuva par dienas laikrakstu. Bet tad jau klāt bija arī Pirmais pasaules karš, un 1915. gadā vecākās latviešu valodā iznākošās avīzes mūžs bija beidzies.

Sekotāji

To “LA” 19. gs. pirmajā pusē bija divi – “Vidzemes Latviešu Avīzes”, kas iznāca neregulāri, bet vēlāk divas reizes mēnesī – sākumā Limbažos, pēc tam Valmierā (1824–1889). Taču tās bija carisma varas iestāžu oficiozs.

Mūsdienās gan laikam katram “Latvijas Avīzes” lasītājam ir pazīstami par hrestomātiskiem kļuvušie dzejnieka Jāņa Ruģēna (1817 – 1876) vārdi: “Kad atnāks latviešiem tie laiki,/ Ko citas tautas tagad redz?...” Tos varēja lasīt pirmajā latviešu laikrakstā Rīgā “Tas Latviešu (ar lielo burtu! – R. T.) ļaužu draugs”, kas sāka iznākt tieši desmit gadus pēc “LA” – 1832. gada 1. janvārī un turpināja savas gaitas līdz 1846. gada 28. februārim. Izdevumu rediģēja Jāņa draudzes vācu mācītājs Hermanis Treijs (1794 – 1849). (Ne mans radnieks, bet tikai uzvārda brālis...)

Gandrīz katru nedēļraksta (turpmāk – “LD”) numuru ievadīja ziņas. Tajās varēja lasīt par jaunākajiem notikumiem gan pašu zemē, gan pasaulē. Lielākoties tie bija vācu laikrakstu ziņu atstāsti. “LD” vēstīja arī par dažādiem nelaimes gadījumiem, zemestrīcēm, dabas stihijām un slimībām, sevišķi holeru, kas tolaik plosījās Rietumeiropā. Ik pārnedēļas avīze publicēja Rīgas tirgus ziņas.

Laikraksts neskopojās ar sadzīvis-kiem padomiem un pamācībām zemkopībā,

lopkopībā, biškopībā, medicīnā utt. Mazāk uzmanības tika pievērsts mājsaimniecībai, tomēr pa labai receptei “LD” varēja atrast. Bija norādījumi arī bērnu kopšanā un audzināšanā kristīgā garā.

“LD” ievietoja populārzinātniskus rakstus par astronomiju, dabaszinātnēm, vēsturi un pirmoreiz latviešu valodā publicēja plašāku pasaules ģeogrāfiju. Dialoga veidā bija sacerēta latviešu tautas vēsture, sākot no vāciešu ienākšanas līdz visjaunākajiem laikiem.

Vēl “LD” rakstīja par Jāņa un Doma baznīcas vēsturi un visas kristīgās baznīcas vēsturi. Reliģiskiem rakstiem tika ierādīta nozīmīga vieta, un dažkārt šie materiāli aizņēma visu numuru. Mudinot uz paklausību, “LD” tomēr prasīja arī skolas un izglītību tautai: “Gādājiet žēlīgi par to, ka skolas tiek ietaisītas visos pagastos, kas, Dievam žēl, vēl tik reti atrodamas, un kur tās vēl nav, tur apdāviniet jel nabaga ļaužu bērnus un īpaši bāriņus ar grāmatām!”

“LD” beidza pastāvēt nevis ķecerīgo J. Ruģēna pantu dēļ, bet par H. Treija uzdrīkstēšanos divos laidienos ievietotajā stāstā “Tas vecs uzticams mācītājs Leišu zemē un viņa audzēknis Jānis” vērsties pret latviešu zemnieku pāreju pareizticībā. Viņam nācās doties izsūtījumā (!) uz Kauņu, lai tur strādātu tikai savā profesijā – cienģtēva amatā. 14 gadi latviešu tautai bija svētīgi nokalpoti. Var tikai apbrīnot, kā tajā laikā bija pieaugusi dzimtajā valodā izdoto laikrakstu un žurnālu auditorija: no 1822. līdz 1855. gadam abonētu skaits palielinājās vairāk nekā divdesmitkārt.

Prese joprojām pastāv, bet preses balles?

“Latviešu Avīžu” iznākšanas 100. gadadiena Latvijā bija lieli svētki. Iznāca grāmata “Latvju preses 100 gadi”. 1922. gada 26. februāra rītā Mākslas muzejā atklāja plašu izdevumu izstādi, bet vakarā Nacionālajā operā notika svētku akts. Valsts prezidents J. Čakste zem rokas ieveda avīž-nieku saimes balto krīvu Barontēvu (atcerēsimies “Pēterburgas Avīzes”!). Viņiem sekoja sarīkojuma goda prezidenti Rainis, Aspazija un K. Skalbe, kā arī premjerministrs un vienlaikus ārlietu ministrs Z. Meierovics.

Prezidents un premjers teica runas. Pēc latviešu žurnālistikas patriarha Āronu Matīsa akadēmiskās runas par preses lomu latviešu tautas attīstības dažādos posmos sekoja suminājumi. Bet vakarā Virsnieku klubā K. Valdemāra ielas un Kalpaka bulvāra stūrī (nams pēc kara nojaukts) notika grandioza preses balle – pirmā oficiālā neatkarīgajā Latvijā. Turpmāk tās ar retiem izņēmumiem notika katru gadu un tikpat vērienīgi.

Pēc Otrā pasaules kara 70. gados šo tradīciju atjaunoja Žurnālistu savienība un universitātes šīs specialitātes studenti. Pēdējā laikā gan par tām nav dzirdēts. Toties tagad ir tādi izdevumi, kuri rīko “jubilejas” vai pēc katra iznākšanas gada, par piecām ziemvasarām nemaz nerunājot. Kur nu vēl divdesmitgade, kurai, piemēram, par godu dāmu žurnālu koncerns nopirka Dailes teātri ar visu “Marlēnu”. Patlaban Latvijā funkcionē, pareizāk sakot, pēc būtības velk dzīvību jau veselas divas žurnālistu organizācijas – savienība un asociācija.

Varbūt vismaz viena no tām varētu sarīkot kādu pamatīgu preses balli, turklāt ne tikai izredzētajiem, bet visiem mirstīgajiem spalvas (pardon – datora) dīdītājiem, negaidot boļševistiskās preses dienu 5. maiju, bet, sacīsim, arī tajā pašā 26. februārī. Tā nu šo it kā nopietno apceri par latviešu avīžniecības dzimšanu 19. gs. sākumā iznāca beigt ar prātošanu par preses balli 21. gs. sākumā. Bet kāpēc gan ne?

<http://mlavize2.dyndns.org/latviesu-avizes-visgarakais-muzs-latvijas-prese/> (skatīts 2014.29.12.)